

STOA FELSEFESİNİN İNSAN KAVRAMINA VE HAKLARINA YÜKLEDİĞİ DEĞERLER

Seyit Ahmet ATAK*

GİRİŞ

Epikurosculuk ile aynı ortamda doğup gelişen Stoacılık, Hellenistik dönemin en tipik ve en önemli öğretisidir. Bu felsefi yaklaşım ve okul tek bir düşünür tarafından bir dogma biçiminde ortaya konmamış olmasından ötürü, zaman içinde çeşitli değişikliklere uğramış, farklı koşullara ayak uydurabilmiş ve Roma İmparatorluğunun en yaygın felsefi durumuna gelebilmiştir(1).

Stoacılar, doğayı akılla donattıkları için, insanın kendisiyle doğa arasında bir uyum kurması, doğaya uygun bir yaşam sürmesi sonucunda erdemli olacağını, dolayısıyla mutluluğa kavuşacağını ileri sürer. Onlara göre, “doğaya uygun yaşam” ile “akla uygun yaşam” aynı şeyleri ifade eder. Çünkü insan, gerek bedeniyle, gerekse ruhuyla Tanrısal düzenin, doğanın bir parçasıdır ve logos(evrensel akıl,evrensel ateş) onun ruhuna bir kısılcım şeklinde akli yerleştirmiştir. Akıl, insana özgü doğadır, insanı diğer varlıklardan ayrı, hatta üstün kılan bir özelliktir. Bu yüzden insanın kendi doğası ile uyum içinde olması, akla uygun bir yaşam sürmesi demektir. Ayrıca insan akli evrensel aklın bir parçası olduğundan, akla uygun yaşam, aynı zamanda insanın yaşamını evrensel doğaya uygun kılması, evreni, doğayı yöneten yasaya boyun eğmesi anlamını da kazanır.

Evrende her şey Tanrısal akıl(evrensel akıl) tarafından belirlendiği için, doğada(dünyada) rastlantıya yer yoktur. Doğaya bütünüyle, içkin ve organik bir zorunluluk, bir yasa egemendir. Doğanın bir parçası olan insan da, bir zorunluluğa bağlıdır ve yazgısından kaçması mümkün değildir. Hiçbir insan dünyanın gidişinden kendini sıyrıp, ayıramayacağına göre, akla uygun davranış bu gidişi olduğu gibi kabul edip, benimsemesi ve yazgisına boyun eğmesidir. Çünkü böylece kişi, nasıl olsa değiştirmeyeceği yasaya (yazgisına) karşı boş yere mücadele vermekten ve bunun sonucunda sıkıntıya, üzüntüye düşmekten kurtulur. Örneğin bir hasta, doktora gitse de gitmese de, eğer yazgisında iyileşeceği yazıyorsa iyileşecektir; öyleyse akılcıca davranış, hastanın yatağına yatıp yazgisında belirlenmiş olan sonucu beklemesidir.

Stoacılar ayrıca yazgı ile insanın özgürlüğünü uzlaştırır; insan, her ne kadar doğanın yasasına, yazgıya mu'ak bir biçimde bağımlı ise de, bu zorunluluğu algılayacak bir akla ve nasıl davranması gerektiğini gösteren bir bilince sahiptir. Bundan dolayı her kişinin, doğasına uygun olarak çeşitli nesnelere, olaylar karşısında doğru değerlendirmeler yapma ve iyi kararlar alma, kısacası duygulanımları değil, fakat akli kendisinde egemen kılma özgürlüğü vardır. Tabii bunun tersi de geçerlidir. Demek ki, aklını kullanmak ya da kullanmamak ve böylece erdemli yada kötü olmayı seçmek, insanın elinde olan bir şeydir. Bu seçim insanın özgür bir iradeye sahip olduğunu

* Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Görevlisi

244 gösterir. Fakat yine de gerçek özgürlük, yaşamın akla, doğaya uygun kılınmasında, yani kişinin yazgısını anlayarak bilinçli bir şekilde bütün benliğiyle ona katıl masında bulunur(2).

İlkçağın düşünce sistemi (Thales'ten başlayıp Aristo'ya kadar ki dönem) polis düzeninin geleneksel kalıplarını, değer yargılarını, toplumsal ve kültürel bakış açılarını aşmamışlardır. Bu kalıpları aşan ve zorlayan Stoacılar olmuş, ilk iş olarak devletin herşeyin üstünde olduğu inancının yerine akıl, yasa, hukuk gibi kavramların önemini vurgulama ihtiyacı hissetmişlerdir (3).

Gerçek yasa, gücünü insanoğlundan değil de, doğadan, tanrılardan aldığı için, bütünüyle kabul ettirilir. Bölünmesi, değiştirilmesi düşünülemez; yürürlükte kalmasına kimse engel olamaz (4). Gerçekte insanlar, ayrı ayrı devletlerin değil, doğal yasaların yönetimi altındaki evrensel devletin üyeleridir. İnsanlar aynı akli paylaştıklarına ve doğal yasa bütün insanları kapsadığına göre, tek bir devlet kaçınılmazdır. Zaten Tanrılar insanlara yurt olarak dünyayı vermişlerdir (5). Stoa felsefesinde bütün insanların öz (yani, insan olmaları) bakımından eşit oldukları düşüncesi kadar, kendilerine iyi davranılan kölelerin düzeni yıkmaya kalkışmayacakları inancının da etkisiyle Seneca, kölelerin de insan olduklarını belirtirken, efendilerin kölelerine karşı dostça, nazik ve sevecen davranmalarını, böylece köleleri kendilerine korkuyla değil, sevgiyle bağlanmalarını sağlayacağını düşünür. Bunun yanın da bedensel ya da dışsal köleliğin hiç de önemli olmadığı asıl köleliğin belli tutkuların, umutların, korkuların kölesi olmaktır. Bunun adı da içsel köleliktir ya da ruhsal olarak kendisinin özgürlüğünü sınırlamasıdır. Ruhu özgür olan insanın yalnızca bedeni alınıp satılabilir, oysa onun iç evrenini hiçbir zaman köleleştirilemez (6).

Yine Roma Stoacılığın en önemli düşünürlerinden köle Epiktetos ile imparator Marcus Aureilus, insanın yazgısına boyun eğerek, Tanrının ona bu dünyada verdiği rolü (ister köle, ister bir imparator rolü olsun) gerektiği gibi yerine getirerek mutlu olacağı inancındalar(7). Epiktetos'a göre insan bir dramdaki aktöre benzer. Dünya ve dünyanın tarihiyle ilgili bu drama, insan yalnızca bir oyuncudur. Oyuncu oynayacağı rolü seçemez, dekora, oyunun kendisine etkide bulunamaz. Tanrı ya da akıl ilkesidir ki, her insanın bu tarih içinde ne olacağını belirler. Dünya sahnesinde, bir tiyatro esrindeki oyuncuya benzeyen insan, hiçbir etkide bulunamayacağı şeyler karşısında kayıtsız kalmak durumundadır. Onun kontrol edebileceği tek bir şey vardır: kendi tavrı ve tutkularıdır. O, bir başkasına daha iyi bir rol verildiği için kıskançlık duymamalı, makyajı yapan burnunu çirkin gösterdiği için kendisini aşağılanmış hissetmemelidir. Yani, insan kendisine ne verilmişse onunla yetinmeli, erişemeyeceği, sahip olamayacağı şeyler için, açlık, sıkıntı, üzüntü, kıskançlık gibi gereksiz duygulardan kurtarmalıdır (8).

İnsan varlıklar içinde en kayda değerdir. Her gerçek şey gibi, maddi bir doğaya sahiptir ve fiziki doğum şekliyle bedenle birlikte ortaya çıkar; fakat maddesi en saf ve en soylu olan, insanların, ilk yaratıldıklarında esirden (eter) bedenlerine inmiş olup, daha sonra ruhlarının bir sürgünü olarak ebeveynlerinden çocuklara geçen Tanrısal ateşin bir parçasıdır(9).

İnsan hakları kavram olarak çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu kadar, anlam ve içerik açısından da zengindir. Bu yapı nedeniyle, insan haklarına tılsımlı bir kavram gözüyle bakılmaktadır. Hemen her konunun insan hakları ile ilgili bir boyut taşıması kavramın tılsımını daha da artırmaktadır. İnsan haklarının sayısının belirli olmaması, hemen her dönem yeni yeni insan haklarının ortaya çıkması, toplumsal gelişme ile beraber insanların yeni yeni haklar edinmeleri, hakların toplumlara göre değişmeler göstermesi, yeni hakların eski hakları arka planda bırakması, eski ve yeni haklar arasındaki ilişkiler ve hakların hukuk alanındaki değişmelerden etkilenmeleri konunun önemini daha da artırmaktadır.

İnsan kaynağı sorunu, felsefenin önde gelen konularından birisidir. Her felsefe akımı ve görüşü, kendi bakış açısına göre bir insanın tanımını getirmiş ve insanın kaynağını genel evren görüşü içinde belirlemeye çalışmıştır. Felsefede kesinlik olmaması, ortaya sürülen düşüncelerin varsayım yapmaktan öteye gidememesi, konuyu kendiliğinden bilim alanına aktarmıştır. En başta insanın kaynağı sorunu ile doğa bilimleri ilgilenmiştir. Yeryüzündeki bulgulardan hareket ederek insanın canlı varlık olarak biyolojik açıklaması çeşitli kuramlarla geliştirilmiştir. Toplumsal varlık olarak ele alındığı zaman diğer sosyal ve siyasal bilimlerin işin içine girdiği ve insan üzerine kendi bakış açılarından yaklaşmışlar, ortaya koymuşlardır. İnsanların doğal yaşamdan toplumsal düzene geçiş süreci, insanın toplumsal bir varlık olmasını hazırlamıştır. İnsanın bireysel ve toplumsal ilişkilerinin tümü daha sonraları insan kavramının içerik kazanmasına yardımcı olmuşlardır.

Doğa, insan ile beraber yeni bir varlık biçimi geliştirmiştir. Canlılar dünyasının en gelişmiş varlığı olarak insan, diğer canlılardan ayrılan birçok özellik ve yeteneğe sahiptir. İnsanın doğa olarak yeryüzünde yaşamaya başlamasıyla beraber, dünyanın çehresi değişmiştir. İnsanlar kendilerinin yaşadıkları dış dünya ve gerçekliğin bilincinde olarak her zaman doğal koşullara karşı savaşmışlardır. İnsan, nesne olarak doğanın bilincinde olduğundan, özne olarak da kendisinin bilincindedir. İnsanın yaşam etkinliği, kendisini bilincinin nesnesi yapar ve böylece bilinçli bir yaşama sahip olur. Çalışma her şeyden önce, hem insanın hem de doğanın katıldığı ve insanın kendisi ile doğa arasındaki tepkileri kendi rızası ile başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. İnsanlar doğa ile aralarında var olan ilişkileri diğer insanlarla olan ilişkilerinde de uygulamak isterler(10)..

İnsanların gören gözü, düşünen beyni, karar veren ve yönlendiren yönü olarak akıl, insan yaşamının en belirgin özelliğidir. Doğal koşullar ve içgüdüler de insanları harekete geçirebilir, ne var ki insan bu yönelimlere kapılıp gitmemek ve kendisini olması gerektiği gibi yönlendirmek zorundadır. İnsanlar çoğu kez çıkarlarına uygun yolları ararlar ve bunu bulmak için akıllarını kullanırlar. Akıl ile uyum içinde bulunması gereken hak duygusu bazen kaybolabilir(11). Bunun içinde insanın düşüncelerini ve duygularını kontrol altına alabilmesinin, yani özgürleşebilmesinin biricik yolu, düşüncelerim izi kendilerine yönelttiğimiz olayların bütünüyle bizim kontrolümüz dışında olduğunu görmektir. Olaylar karşısında oluşan duygu ve düşüncelerimizi

246 disipline etmeyi öğrendiğimiz; duygu ve düşüncelerimizin olayları yönlendirmesi yerine, rehberlik etmesini sağlayarak, sadece özgürlüğe değil, fakat gerçek bir bilgiye de erişiriz (12). Epiktetos'un deyişiyle "bir tanrı olmak için" yola çıkmış olan Stocı (bilge insan) en yetkin düzeyde insan olan, dolayısıyla tam anlamında mutlu olabilen kişidir. Hastalıkta da, tehlikede de, ölümlük de, aşağılandığında ve hor görüldüğünde de mutludur. İyiliği ve kötülüğü yalnızca kendinden bekleyen, kişi düşüncelerinden çok davranışlarıyla, görüşlerinden çok yaşayış biçimiyle örnek olabilmelidir. Yaşamın son bulması da bir doğa olayıdır ve yazgının gereğidir. Her şey eninde sonunda ölecektir. Ölüm karşısındaki en iyi tavır, kaçınılmaz bir gerçeklik karşısında olurlarına bırakıp, beklemektir (13).

Evrende bir doğal hukuk vardır, başka bir deyişle evrene ve insana hakim olan, doğuştan, kendiliğinden gelen bazı ahlaki değerler vardır. Bunlardan biri de adalettir. Evren adalete uygun olarak tek bir Tanrı tarafından yönetilir. İnsanın görevi bu kanunları metin haline getirmek ve bunları uygulamaktır. İnsan doğanın bir parçası olduğundan bu kanunlar aynı zamanda onun içindedir. Doğal hukukun kanun koruyucusu, doğayla özdeş olan Tanrıdır. Tanrı kanunları, kanunların en eskisi, en yetkinidir, bizzat aklın kendisi olan bu kanun, akla sahip varlıkların tamamını birleştirir ve onları bir araya toplar (14).

Bütün insanlar birbiriyle ilişki içersindedir, hepsi aynı kökeni ve aynı kaderi paylaşırlar. Yine hepsi aynı yasaya tabiidir ve bir devletin yurttaşları, bütünün azalarıdır. Bütün insanlar salt insan olmalarıyla iyi niyetimizi hak ederler. Hatta köleler bile bizden haklarını talep edebilirler; ve hiçbir kuşkuyla yer bırakmaksızın saygımıza layık olduklarını görebiliriz. İnsan olarak düşmanlarımıza bile merhamet ve bağışlayıcılık borçluyuz, o nedenle de yardım ve desteğimiz kullanımlarına amade olmalıdır (15).

Stoalılar insanlar arasında fiziksel yönden sayısız ayrımlar bulunmakla beraber (doğum, sınıf, yaradılış, yetenek gibi), tüm bu ayrımların ahlaksal çerçevede bir önem taşımaz. Onlar, insansal yaşamın biçimini etkilemedikleri için, kayıtsızlıkla karşılanacak şeylerdir. Tek başına önem taşıyan, insanın kişiliğini belirleyen şey, nesnelere kendileri değil, insanın bu nesnelere ilişkin yargılarıdır (16).

İnsan, hayvanlarla aynı düzeyde bir yaşayandır, ama onlardan akılla ayırt edilebilir. Hayvanlar, bitkilerden ve minerallerden, bir yapı ve bir doğaya sahip olmanın dışında bir içgüdüye ve tasarımlama yeteneğine sahip olmaları bakımından üstündür; insansa fazladan, insan bedenine gömülü Tanrısal solugun bir parçasından başka bir şey olmayan, akıllı bir ruha sahiptir (17). Akılsız insan, bir çılgındır; aslında, yalnızca akılla uyumsuz değildir, kendi kendisine ve dünyaya yabancısıdır.

Akılsız insan köledir, çünkü, kendini çevreleyen dünyadan soyutlanmış, sadece kendine yararlı olan için çalışan, ufkunu gözüyle görebildiği, kulağıyla duyabildiği, eliyle dokunarak hissedebildiğiyle hareket eden, anlık duyguların ve tutkuların bir parçasıdır (18).

Bütün hatalar birbirine eşdeğerdir, bütün doğru eylemlerde birbirine eşdeğerdir, bu yüzden de iyilikte ve kötülükte derece yoktur (19). Her şey her şeyle bağlantılıdır ve her şey her şeye tabiidir. Varlıkların en iyi planı bir kere seçilir, artık bir şey değiştirilemez. Eğer dünyada ortaya çıkan en cüzi kötülük mevcut olmasaydı, dünya bütününe bakıldığında Tanrı tarafından en iyisi olarak hesaplanan o dünya olmazdı. Hatta sınırlı sağgörümüz bile çok kere bir kötülüğün iyi şeyin sebebi olduğunu fark eder. Bir damla kötülük, iyiye karşı çok daha duyarlı olmayı sağlar ve denilebilir ki insan iyiyi ancak kötünden sonra tadabilir. Çok çeşitlilik bir yetkinsizlik değildir, tersine iyi olan şeydir ve dünyanın zenginliğine bir katkıdır (20). Kötülük tek başına düşünüldüğünde yerilmeye müstahak iken, ancak varlıkların bütünü göz önüne alındığında yararlı bir olgu olarak belirir (21).

Stoacılığa göre özgürlük, bizim dışımızda olup bitenlere müdahale etmek, onları değiştirmek yönünde bir güce sahip olmamız anlamında bir özgürlük değildir. Özgürlüğümüz, tersine, olayların yapısını bilmek ve onlara katlanmak özgürlüğüdür. Olayları değiştiremeyiz, ama onlara karşı tutumumuzu değiştirebiliriz. Özgürlük dışarıya, dünyaya doğru değil, içeriye, ruha doğru gelişir. Özgürlük ilkesinin bir etkileme değil, etkilenme olduğunu görmeliyiz. Özgür insan, başkalarına, dış etkilere kayıtsız kalmasını bilerek, kendi hayatını düzenlemeye ve devam ettirmeye gayret gösterir (22).

Yalnızca bireyin gerçek olduğunu, genel kavramların, tanımların ve genel olarak da dillerin, varolan şeylere gerçekten ve doğrudan doğruya işaret etmekten çok, bizim şeylere verdiğimiz isim veya terimlerle ilgili olduklarını ileri süren felsefi görüş nominalizm, yalnızca tikellerin, "şu" diye gösterdiğimiz bireysel varlıkların var olduğunu, soyutlamaların, tümelerin, ideaların, özlerin, dilimizin ve gerçekliği anlama tarzımızın yarattığı ürünlerden başka bir şey olmadığını, söz konusu genel kavramların bize gerçekliğin nasıl olduğunu hiçbir zaman bildiremeyeceğini belirtirler (23). Böyle bir yaklaşım ve düşünce, evrensel, tümel, değişmez ve mutlak bir bakış açısına izin vermeyerek stoacıların evrenselleme ile ilgili olumlu düşüncelerine kapıların kapanmasına neden olacaktır.

Stoa felsefesiyle tüm insanların saygı değer varlıklar olduklarını, eşit ve özgür kişiler olabilecekleri düşüncesine geçişi kolaylaştırdıklarını görebiliriz. Onlara göre bütün insanların ortak amacı mutluluktur. Mutluluğa erişmenin yolu ise, doğaya uygun davranmaktır, doğaya uygun davranış ise akla uygun bir davranış anlamına gelir. Akla uygun yaşayan insan, evreni yöneten yüce yasaya (Tanrısal yasa-evrensel yasa) uygun yaşayan kimsedir. Bunu en iyi başaracak olan, erdemli kişi veya bilge kişi, tüm yaşantısıyla akla uygun olan kendi kendi doğasıyla ve tüm evrenle uyum halinde olan insandır. Buna karşılık kötü insan, mantıksız bir insan olduğundan duygularının kölesi olmakla kalmaz, hem kendi kendisiyle hem de başkalarıyla bir çelişki yaşamayı kaçınılmaz olur. İnsanlar arasında asıl önemli ayrım, onların sosyal, ekonomik, sınıfsal durumlarından kaynaklanan ayrım değildir, akla uygun hareket edenlerle etmeyenler arasındadır. Tüm insanlar arasında evrensel bağı oluşturan, akıl ile uyum halinde olan

248 bilge kişi, tüm diğer insanların dostudur. Bilge kişinin yurdu belirli sınırlarla çevrilmiş bir ülke değildir, onun yurdu tüm dünyadır. Bu nedenle insanların sosyal, ekonomik, sınıfsal durumları ne olursa olsun tüm insanlar kardeştir.

İnsana ve haklarına saygı başlıca geçerli bir tutum olarak bir toplumda benimsenmezse o toplumda insan haklarının durumu ve geleceği açısından fazla iyimser olmamak gerekir. Bu bir zihniyet ve davranış sorunudur. Bu gibi temel sorunlarını çözemeyen toplumlarda ne insana nede haklarına doğru dürüst değer verilebilir. Gelişim süreci içersinde insanoğlu sorunlarına çözüm getirmenin yollarının gökte değil, ama yerde olduğunu öğrenmesi üzerine artık dinsel ve kutsal değer yargılarının yanında insanlık değerlerini de dikkate almalıdır.

- (1) M. Ali AĞAOĞULLARI, Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi, Teori Yay., Ankara 1989, s.284
- (2) AĞAOĞULLARI, a.g.e., s.290-291
- (3) Ayferi GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yay., İstanbul 1998, s.60
- (4) M. Ali AĞAOĞULLARI-Levent KÖKER, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.52
- (5) AĞAOĞULLARI-KÖKER, a.g.e., s.54
- (6) AĞAOĞULLARI-KÖKER, a.g.e., s.82-83
- (7) AĞAOĞULLARI-KÖKER, a.g.e., s.84
- (8) Ahmet CEVİZCİ, İlkçağ Felsefe Tarihi, Asa Yay., Bursa 2000, s.238
- (9) Eduard ZELLER, Grek Felsefesi Tarihi (çev. Ahmet Aydoğan), İz Yay., İstanbul 2001, s.268
- (10) Anıl ÇEÇEN, İnsan Hakları, Gündoğan Yay., s.19-20
- (11) Kemal DEMİREL, İnsanlar Üzerine, Yankı Yay., İstanbul 1968, s.48
- (12) Anıl ÇEÇEN, a.g.e., s.244
- (13) Afşar TİMUÇİN, Düşünce Tarihi 1, Bulut Yay., İstanbul 2000, s.366
- (14) Niyazi ÖKTEM, Sosyolojinin ve Felsefenin Verileriyle Devlet ve Hukuk Felsefi Akımları, Der Yay., İstanbul 1993, s.166
- (15) Eduard ZELLER, a.g.e., s.274
- (16) Ernst CASSİRER, Devlet Efsanesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.107
- (17) Jean BRUN, Stoa Felsefesi, (çev. Medat Atıcı), İletişim Yay., İstanbul 1997, s.73
- (18) Jean BRUN, a.g.e., s.92
- (19) Jean BRUN., a.g.e., s.104
- (20) Charles WERNER, Kötülük Problemi, (çev. Sedat Umran), Kaknüs Yay., İstanbul 2000, s.32-33
- (21) Charles WERNER, a.g.e., s.15
- (22) Ahmet ARSLAN, Felsefeye Giriş, Vadi Yay., Ankara 1997, s.138
- (23) Ahmet CEVİZCİ, Ortaçağ Felsefesi, Asa Yay., Bursa 1999, s.69